

УДК 81.255.4

ЕКСКУРС В ЕВОЛЮЦІЮ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ПРИНЦИПІВ**Кузенко Г.М., к. філол. н.,
доцент, докторант***Київський національний лінгвістичний університет*

У статті особливу увагу приділено перекладацьким принципам як основі теоретичного і прикладного перекладознавства, запропоновано визначення поняття «перекладацький принцип».

Ключові слова: перекладацький принцип, історизм, динамічність, функціональний принцип, типологічний, соціальна спрямованість, принцип урахування адресата перекладу, лінгвокультурологічний принцип.

В статье особое внимание уделено переводческим принципам как основе теоретического и прикладного переводоведения, предложено определение понятия «переводческий принцип».

Ключевые слова: переводческий принцип, историзм, динамичность, функциональный принцип, типологический, социальная направленность, принцип учета адресата перевода, лингвокультурологический принцип.

Kuzenko H.M. FLASHBACK TO THE EVOLUTION OF TRANSLATION PRINCIPLES

In the article, a special attention is paid to the principles of translation as the basis of theoretical and applied translation studies, the definition of “translational principle” is proposed.

Key words: translational principle, historicism, dynamism, functional principle, typological, social orientation, recipient oriented principle, linguoculturological principle.

Постановка проблеми. Професійна перекладацька діяльність неможлива без високої культури, широкої енциклопедичної ерудиції, комунікабельності, такту, постійного поповнення знань, розмаїття інтересів. Усі ці якості виявляються у двох мовах і двох культурах. Для того, щоб добре перекладати, необхідно знати закони перекладу, зумовлені його складною та суперечливою природою, чітко знати вимоги, що висуваються суспільством до перекладу й перекладача. В основу перекладацької діяльності як теоретичної дисципліни закладено принципи, запропоновані як зарубіжними, так і вітчизняними теоретиками і практиками перекладу.

Своє «перекладацьке кредо» висловлювали найвидатніші перекладачі всіх часів, їхні міркування склалися у послідовні теоретичні концепції, значна частина яких і сьогодні є досить цікавою. Викладені міркування ставали основою для формування теорії лінгвістичного перекладу і відкриття шкіл із перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перекладацькі принципи привертали й привертають увагу як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників, починаючи ще від Т. Цицерона, Е. Доле, А. Тайтлера, Ф. Шлейєрмахера, Л. Венуті, серед вітчизняних науковців – М. Старицького, І. Франка, М. Зерова, Ю. Клена, М. Бажана, Г. Кочура, М. Лукаша, М. Москаленка та ін. Напрацьовані ними системи поглядів на переклад заклали фун-

дамент для розвитку теоретичного і прикладного перекладознавства, окреслили принципи перекладу, якими сьогодні послуговуються лінгвістичні, когнітивно-психологічні, функціонально-прагматичні, герменевтичні, жанрові та інші теорії перекладу.

Постановка завдання. У статті відстежено динаміку розвитку перекладацьких принципів та їх застосування у процесі перекладу, запропоновано визначення терміна «перекладацький принцип».

Виклад основного матеріалу дослідження. Основи перекладацьких принципів висловлені ще у I столітті до нашої ери Цицероном і Горацієм. Марк Тулій Цицерон, перекладаючи промови видатних античних ораторів Есхена і Демосфена, виступив проти дослівного перекладу, вважаючи його відображенням мовної бідності і недолугості перекладача. У теоретичних основах художнього (літературного) перекладу він висунув положення, що переклад повинен орієнтуватись на реципієнта (читача, отримувача інформації), узгоджуватись із законами мови оригіналу, відповідати еквівалентності перекладу, дотримуватись використання реалій мови оригіналу, відповідати стилю і мові оригіналу, відображати його зміст [13].

Важливою подією в історії перекладацьких принципів є лист Ієроніма Стридонського до сенатора Памахія у 395 році нашої ери під номером 57 «Лист Памахію» ... «*Ad Pammachium. De optimo genere interpretand*»

(«Памахію. Про найкращий спосіб перекладу»), в якому він розкриває основний принцип перекладу, посилаючись на Цицерона і Горация як своїх учителів. Безумовно, цей принцип важливий для перекладацької думки і базується на тому, що переклад – це не є підрядник, у якому кожне слово оригіналу має відповідник у перекладі. Перекладач передає зміст оригінального твору, не намагаючись зберегти його форму. У той час подібне твердження було допустимим, оскільки свідчило про неминучі втрати під час перекладу, які можуть бути збитковими для форми, але в жодному разі не для змісту. Перекладний текст повинен відповідати нормам не вихідної, а цільової мови. Інакше перекладний текст, за словами Ієроніма, буде невмілим, поганим наслідуванням [5, с. 72].

Французький гуманіст, поет і перекладач Етьєн Доле (1509–1546 рр.) вважав, що перекладач повинен дотримуватися таких п'яти основних принципів перекладу: 1) досконало розуміти зміст тексту, що перекладається, і намір автора, якого він перекладає; 2) досконало володіти мовою, з якої перекладає, і настільки ж досконало знати мову, на яку перекладає; 3) уникати тенденції перекладати слово в слово, тому що це спотворило б зміст оригіналу і загубило б його форму; 4) використовувати в перекладі загальноживані форми промови; 5) правильно обираючи і розташовуючи слова, відтворювати загальне враження, створене оригіналом у відповідній «тональності» [9].

Боротьба за точний переклад змісту і «духу» першотвору набувала величезної політичної гостроти, коли йшлося про релігійно-філософську літературу, а саме – про Біблію і твори тих античних філософів, авторитет яких визнавала католицька церква. Так, Етьєн Доле був засуджений до смерті церковним судом і спалений на багатті у 1546 році за неканонічне тлумачення репліки Сократа в одному з діалогів Платона.

Найзапеклішим противником дослівного перекладу рідною мовою як незрозумілого народу був Мартін Лютер у своєму посланні «Про мистецтво перекладу» (*Von der Kunst des Dolmetschen*, 1540 р.), наполягаючи на використанні ресурсів народної мови, за допомогою яких досягалася б точна передача змісту оригіналу і водночас – можливість повного розуміння перекладеного тексту читачем. Цей принцип він практично втілював у своєму знаменитому перекладі Біблії німецькою мовою – небувалому перекладі

для того часу за сміливістю і широтою застосування різноманітних елементів живої мови, що став важливою віхою в історії розвитку німецької мови. Приклад М. Лютера знайшов продовження в Англії.

У 1790 р. у книзі англійця А. Тайтлера «Принципи перекладу» основні вимоги до перекладу були сформульовані так: 1) переклад повинен цілком передавати ідеї оригіналу; 2) стиль і манера викладу повинні бути такими ж, як в оригіналі; 3) переклад має читатися так само легко, як і оригінальні твори [14]. Подібні вимоги не втратили своєї значимості, хоча і здаються нам сьогодні очевидними.

Німецький учений Фрідріх Шлейєрмахер у 1813 р. присвятив свою роботу обґрунтуванню різних методів перекладу залежно від характеру тексту, що перекладається. У зв'язку з цим Ф. Шлейєрмахер пропонував розрізняти два методи перекладу: парафраз і вільний переклад. Під час парафраза перекладач на перше місце ставить точність окремих частин оригіналу, оперуючи елементами обох мов, неначе вони є математичними знаками, що перебувають у певному зв'язку один з одним. Під час вільного перекладу перекладач прагне викликати у читача таке ж враження, яке викликає оригінал у носіїв мови, відмовляючись від відповідності окремих його частин. Таким чином, у концепції Ф. Шлейєрмахера вже з'являються елементи орієнтації на одержувача, яка відіграє таку велику роль у сучасній теорії перекладу.

Значний слід у перекладацькій теорії залишив геніальний класик німецької літератури Йоганн Вольфганг Гете. Він є автором блискучих зразків художнього перекладу, плідно розмірковував про можливості та методи перекладацької діяльності. Й.В. Гете розрізняв два принципи перекладу – один із них вимагає переселення іноземного автора до читачів перекладу так, щоб вони могли побачити в ньому співвітчизника; інший вимагає, щоб читачі перекладу вирушили до цього чужоземця і пристосувались до його умов життя, складу мови та її особливостей. У перекладі ці принципи можуть поєднуватися, коли перекладач вибирає середній шлях, де кожен із них має свої переваги.

Саме наприкінці XVIII ст. зароджується принцип неперекладності. Його апологетами стали В. фон Гумбольдт, А. Шлегель, неогумбольдтіанці, а в середині XX ст. американський філософ У. Куайн висунув гіпотезу «невизначеності перекладу». Альтернативою

цього принципу був багатовіковий перекладацький досвід, на підставі якого, незважаючи на мовні й культурні бар'єри, відбувалася трансляція знань, культури від одного народу до іншого, опосередковуючи взаємозбагачення мов і культур.

Лоренс Венути у своїй книзі про історію перекладу і перекладацьку діяльність писав, що невидимість перекладача полягає у тому, щоб перекладений ним текст читався легко і не містив ні мовних, ані стилістичних особливостей, що залучають увагу своєю неприродністю й ускладнюють сприйняття. Щоб досягти точного перекладу перекладач повинен слідувати певним принципам: використовувати сучасне словотворення і синтаксис, встановлювати точне значення. Вимоги щодо точного перекладу та невидимості перекладача є свого роду перекладацькою нормою [14, с. 11].

Для Михайла Старицького було важливим, щоб «переклад був близьким, а жодної авторської думки не було покалічено чи пропущено». Для україномовного перекладу М. Старицький обирав зразки високої поезії – О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, І. Крилова [6].

Переклади М. Старицького були значним кроком уперед порівняно з перекладами його попередників. Поет прагнув дотримуватись оригіналу, зберігати його своєрідність, точно відтворювати не тільки зміст, а й форму. Своїми перекладами він доводив здатність української мови відтворювати високі художні зразки, спростовував зверхнє применшення її естетичних можливостей.

Неоднозначно сприймав перекладацький доробок Михайла Старицького Іван Франко. Аналізуючи його переклади з А. Міцкевича, зауважував про недотримання принципу еквілінеарності, про нагромадження непотрібних додатків та прикметників, однак визнавав, що той майстерно володіє віршованою формою [6]. Принцип еквілінеарності виявляється у дотриманні однакової кількості рядків в оригіналі та перекладі. Як засвідчує творчий спадок М. Старицького, можливість дотримання вимог цього принципу залежить, зокрема, від рівня спорідненості мов, які беруть участь у процесі перекладу. Наприклад, у перекладах із російської мови цей принцип здебільшого реалізований, тоді як переклади з англійської не враховують цю вимогу.

Юрій Клен як представник неокласицизму реалізовував у своїх перекладах сповідуваний неокласиками принцип збалансованого

перекладу. Зокрема, у статті, надрукованій у семитомному виданні творів Лесі Українки 1927 р., «Леся Українка і Гайне» він чітко сформулював завдання перекладача: «віддати метр і ритм оригіналу, зберегти ту саму кількість рядків, зберегти характер і послідовність рим, і, коли треба, то передати й звукову інструментовку. До того, в ці тісні, задалегідь поставлені рямці, треба вкласти той самий зміст» [2].

Не приймає Ю. Клен ні словникової точності, ні ускладнених синтаксичних конструкцій, що перешкоджають розумінню змісту і призводять до порушення ритмомелодики, ні зайвих іншомовних слів, ні, навпаки, надмірного онаціональнення. Виступаючи проти штучності й вульгаризації мови перекладу, Ю. Клен наполягає, що перекладач повинен зуміти передати ритміку та мелодійність вірша й при цьому максимально зберегти його зміст.

Вітчизняні дослідження перекладацької спадщини Григорія Кочура свідчать про його науковий доробок саме у царині перекладацьких принципів. Науковець домагався оптимальної перекладацької інформації, уникаючи зайвої українізації перекладів. Значної ваги перекладознавець надавав індивідуальності перекладача, застерігав, що перекладач мусить якнайчутливіше дослухатись до першотвору, мати витончений смак і зірке око, уникаючи кучерявих висловів – зайвої краси, уважно стежити за власною мовою, яка повинна бути чутлива і прозора, вчив критично ставитись до власних перекладів, радив частіше зазирати до словників, беручись перекладати твір якогось письменника, знати всю його творчість і біографію.

Г. Кочур наголошував, що не можна позбавляти мову соковитості, або ж, навпаки, олітературнювати мову персонажів, рятуючи їх від безграмотності. Кожен герой говорить такою мовою, яка найкраще передає його характер, а тому її відтворення мусить бути адекватним. Він не цурався простої розмовної мови, діалектних слів як засобів перекладу їх іншомовних аналогів, однак закликав вживати їх тактовно і лише там, де вони використовуються в оригінальному тексті або ж в іншому місці приймати компенсацію [9].

Сьогодні у теорії перекладу чіткого визначення поняття «перекладацький принцип» не існує, тому спробуємо запропонувати власне визначення.

Згідно із тлумачним словником сучасної української мови під **принципом** розуміють:

1. Основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо. 2. Особливість, покладену в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось [3, с. 941]. Нова філософська енциклопедія визначає **принцип** (лат. *Principium* – першопричина, основа) як: 1. Вихідне положення теорії, яке не потребує доказів, те саме, що аксіома чи постулат. 2. Внутрішнє переконання, незмінна позиція чи правило поведінки, те саме, що максима чи заповідь [8, с. 306].

Наведені визначення дозволяють стверджувати, що **перекладацький принцип** це – один із способів, покладених в основу перекладацької діяльності, що виявляється у майстерності перекладача, має тенденцію одночасно з розвитком суспільства вдосконалюватися, сприяти якісному покращенню перекладу, враховуючи соціальні, історичні, психологічні, лінгвістичні, культурологічні ознаки як мови оригіналу, так і мови перекладу.

Сьогодні науковці намагаються встановити універсальні, незмінні для всіх мов принципи перекладу [4; 7; 10; 13; 14]. Серед них виокремлюють такі принципи: історизму, динамічності, функціональний принцип, типологічний, соціальної спрямованості, принцип урахування адресата перекладу, психологічний, загальнонаукові принципи синхронії та діахронії, лінгвістичний принцип, принцип типу перекладацької діяльності, лінгвокультурологічний принцип, принцип джерелоцентричного перекладу, принцип еквілінеарності. Розглянемо кожен із них окремо.

Принцип історизму базується на таких положеннях: а) дослідження явищ повинно мати конкретно-історичний характер; б) усі явища повинні досліджуватись комплексно з урахуванням динаміки і розвитку; в) дослідження слід вести з позицій сучасності [7].

Принцип динамічності стосується усієї системи перекладів у цілому і кожного виду зокрема: переклад змінюється разом зі змінами вимог до нього з боку суспільства. Так, у 70-х роках ХХ століття переклад телевізійних текстів сформувався в окремий різновид, специфічний жанр, який, незважаючи на деяку подібність до жанрів художнього, суспільно-політичного, наукового видів, має свої особливості, принципи, оцінні критерії. Усі види перекладу з'явилися не одночасно, а поступово внаслідок усвідомлення людиною

негативних рис або недоліків того різновиду перекладу, що панував у певний час.

Функціональний принцип тісно пов'язаний із двома попередніми і залежить від мети перекладу, завдань і потреб замовника. Без сумніву, система різновидів перекладу в різні часи в різних країнах формувалася залежно від соціальних потреб певної країни в політичному, діловому, науковому, технічному, художньому (в усіх його різновидах) та інших перекладах. Свою динамічність переклад знаходить саме у функціональному зв'язку, зумовленості його соціальним життям, національною історією, розвитком духовної культури [10].

Типологічний принцип називають ще генетичним (Г. Лілова, А. Попович та ін.). Класифікація перекладів генетично пов'язана з типологією оригінальної літератури. Зрозуміло, що література і переклад є відносно самостійними, та цей зв'язок не можна ігнорувати. Як правило, твір на мовах оригіналу і перекладу належить до одного жанру, виду, типу за умов адекватного перекладу, але існують і винятки, коли виконується скорочений, вільний переклад (переспів).

Принцип соціальної спрямованості перекладу полягає у тому, що перекладач повинен чітко уявляти собі структуру та зміст твору на мовах оригіналу та перекладу, знати, якого типу адаптація необхідна під час перекладу тексту, тобто для якої соціальної категорії людей здійснюється переклад, з якою метою, що хотів сказати твором автор, що має бути відтворено у перекладі (до якого типу, виду, жанру і стилю належать оригінальний і перекладений тексти тощо). Близьким до нього є принцип урахування адресата перекладу [4].

Принцип урахування адресата перекладу (Т. Севорі) визначається тим, що переклад повинен завжди виражати таку саму комунікативну спрямованість і врахування адресата (реципієнта), як і оригінальний текст, адже по-різному можна перекладати один і той самий твір для представників різних національних культур. По-різному будуть виглядати й переклади одного й того ж твору для різних вікових груп людей.

Психологічний принцип (Н. Андрієв, Б. Біляєв, А. Леонт'єв) базується на розумінні психології перекладу у цілому, тобто характеру і способу створення перекладеного твору, особливостей його усвідомлення та сприйняття, специфіки певних видів (форм, жанрів) перекладу, творчого підходу перекладача до оригінального твору під час перекладу тощо.

Також перекладач повинен вчасно передбачити, як той чи інший твір (або його елемент, частина) буде сприйнятий представниками іншої культури, а тому – як краще перекласти, що варто залишити поза перекладом [12].

Принципи синхронії і діяльності є обов'язковими критеріями визначення і характеристики перекладу. Історія свідчить про абсолютну залежність розвитку перекладу від історичних подій у суспільстві, фіксуючи історичні зміни у цій науковій галузі і стан перекладу в кожний період історичного розвитку. Кожен переклад (як і етап виконання перекладу, суцільний фрагмент або уривок твору мовою перекладу тощо) можна розглядати з позиції варіантів його перекладу, створених приблизно водночас (тобто дослідити на синхронному рівні) та протягом певного історичного періоду: який із наявних варіантів перекладу був здійснений найкращим чином, який із них відповідає вимогам сьогодення, як один і той самий варіант перекладу зрозуміють представники різних сучасних культур, носії різних мов, наскільки точно можна встановити зміст і структуру оригіналу на основі всіх наявних варіантів перекладу тощо.

Під **лінгвістичним принципом** (адекватності) творів мовами оригіналу та перекладу розуміється той факт, що кожна мова, крім універсального, має свій специфічний комплекс засобів та прийомів, лексичних і фразеологічних елементів, граматичних структур, свою прагматику та стильові й стилістичні особливості.

Є підстави вважати лінгвістичний принцип одним із найголовніших для перекладу, оскільки мова є природною основою як твору мовою оригіналу, так і твору мовою перекладу. Отже, цей принцип відображає лінгвістичні особливості і характеристики художнього, науково-технічного та суспільно-політичного перекладу.

Принцип типу перекладацької діяльності розглядає участь перекладача, різновиди його діяльності у процесі перекладу. Цей принцип можна визначити як фактор людської діяльності під час перекладу [8].

Як відомо, у процесі своєї діяльності перекладачі працюють письмово або усно, синхронно, лінійно чи послідовно тощо. Визначення виду перекладу залежить також і від типу джерела: чи то усна промова людини, чи телевізійний репортаж або радіотрансляція, поетичний твір чи політичний документ – діяльність перекладача не буде абсолютно однаковою.

Лінгвокультурологічний принцип (В. Воробйов, Ю. Прохоров, В. Маслова) дозволяє виявити особливі фрагменти картин світу, систему мов як культурного коду, схожість та розбіжності у структурі і функціонуванні маркованої лексики, фразеології, пареміології, засобах мовленнєвого етикету, що входять до складу того чи іншого культурологічного поля. Лінгвокультурологічний принцип дозволяє уникнути як фонетичної, лексичної, граматичної, так і культурологічної інтерференції, лаконічно зіставляти відомості зі сфер історії, мистецтва, етики, естетики, релігії, звичаїв, традицій тощо.

Принцип джерелоцентричного перекладу (анг. *source oriented translation*), запропонований Г. Кочуром, передбачає максимально можливе наближення читача перекладу до оригіналу. Причому цей принцип застосовується у перекладі творів як давньої, так і новітньої літератури. Джерелоцентричний принцип передбачає «одомашнення» як форму засвоєння оригіналу, допускає помірне очуження (екзотизацію) тексту перекладу, акцентуючи на іншомовній належності оригіналу. Такий підхід спонукає перекладача до самообмеження, стримування власного «Я» для точного наслідування образно-сислової структури та стильової форми оригіналу, повністю вписується у неокласичну школу перекладання [9].

Принцип еквілінеарності (І. Франко) виявляється у дотриманні однакової кількості рядків в оригіналі та перекладі. Можливість дотримання цього принципу залежить, зокрема, від рівня спорідненості мов, які беруть участь у процесі перекладу.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи принципи перекладу зарубіжних і вітчизняних дослідників у рамках сучасного перекладознавства, можна зробити такі висновки:

- переклад має виконувати естетичну, виховну і просвітницьку функції;
- для перекладу однаково важливе збереження форми, змісту і впливу на читача оригіналу;
- переклад не повинен бути за обсягом більшим чи меншим від оригіналу;
- за особливої потреби перекладач може відійти від форми, щоб зберегти ідею і «дух» першотвору;
- важливо зберегти в перекладі (особливо поетичного тексту) його ритміку, мелодику, образи і символи;

– трансформації оригіналу можуть бути зумовлені жанровими різновидами оригіналу;
– залежно від домінантної функції переклад може модифікуватись у переспів чи обробку;

– переклад має здійснюватись з оригіналу, а не вторинної літератури, для чого перекладач має бездоганно володіти іноземною та рідною мовами;

– мова перекладу повинна бути літературною, загальноживаною, вживання архаїзмів чи діалектизмів можливе лише з вагомих підстав;

– адекватний переклад передбачає, окрім знань мови, знання культури та історії етносу, якому належить література оригіналу;

– підґрунтям фахового перекладу повинні бути належні фахові знання перекладача;

– переклад має враховувати чинник адресата, тобто його мета має бути підпорядкована культурно-естетичним, етнічним, віковим тощо особливостям читача.

Як засвідчує багатовіковий досвід науковців, вивчення і застосування перекладацьких принципів є основою фахової підготовки і діяльності перекладача, допомагає йому подолати мовні й культурні бар'єри, транслювати знання, культуру від одного народу до іншого, збагатити мову і культуру.

ЛІТЕРАТУРА:

- Баган О. Юрій Клен: неокласик чи неоромантик? / О. Баган // *Творчість Юрія Клена в контексті українського неокласицизму та вісниківського неоромантизму*. – Дрогобич : Відродження, 2004. – С. 9–28.
- Бургардт О. Леся Українка і Гайне / О. Бургардт // *Леся Українка. Твори у 7 т.* – К., 1927. – Т. 4. – С. 7–24.
- Великий тлумачний словник суч. укр. мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
- Бреус Е.В. Курс перевода с английского языка на русский / Е.В. Бреус. – М. : Р. Валент, 2007. – 320 с.
- Гарбовский Н.К. Теория перевода : [учеб.] / Н.К. Гарбовский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2007. – 544 с.
- Коптілов В. Першотвір і переклад (Роздуми і спостереження) / В. Коптілов. – К. : Дніпро, 1972. – 215 с.
- Лилова А. Введение в общую теорию перевода / А. Лилова; [под. общ. ред. П.М. Топера]. – М. : Высшая школа, 1985. – 256 с.
- Новая философская энциклопедия : в 3 т. // научн. ред. М.С. Ковалева, Л.В. Литвинова, М.М. Новоселов – М. : Мысль, 2001. – 346 с.
- Новикова М. Григорій Кочур – редактор перекладів із Миколи Зерова / Марина Новикова // *Всесвіт*. – 2007. – № 1–2. – С. 174–178.
- Сдобников В.В. Герменевтические аспекты перевода / В.В. Сдобников, О.В. Петрова // *Проблемы переводческой интерпретации текста конца XX – начала XXI веков : [хрестоматия]*. – Ер. : Лингва, 2009. – С. 188–211.
- Швейцер А.Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / А.Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с.
- Bassnett S. Where are we in Translation Studies? / S. Bassnet, A. Lefevere // *Constructing Cultures. Essays on Literary Translation* / [eds. S. Bassnet and A. Lefevere]. – Clevedon : Multilingual Matters, 1998.
- Toury G. The Nature and Role of Norms in Translation / G. Toury. // *Venuti L. The Translation Studies Reader*. – London : Routledge, 1978, revised 1995. – P. 192–223.
- Venuti L. The difference that translation makes: the translator's unconscious // *Translation Studies: Perspectives on an Emerging Discipline* / [ed. A. Riccardi]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002.